

Verkon pelisäännöt hukassa medialta

Internetin synnyttämä uusi toimintaympäristö ja verkkoyhteisöjen korostunut rooli asettavat entistä suurempia vaatimuksia toimitustyön kriittiselle otteelle. Asioiden kyseenalaistaminen ja lähteen tarkoituksien punnitseminen noutuivat esimerkiksi Enkeli-Elisan tapauksessa.

Enkeli-Elisa-tapauksen saama laaja, mutta virheitä sisältänyt mediajulkisuus muistutti ikävästi joukkoviestimien velvoitteesta varmistaa kertomiensa tietojen paikkansapitävyys. Verkkosivustojen luotettavuus voi olla mitä tahansa, kun niiden sisältö on täysin yhdelle asialla omistautuneen organisaation tai henkilön hallinnassa. Nopeasti

! Enkeli-Elisa

■ Internetissä alkunsa saanut ja lehdistössä, radiossa ja televisiossa voimakkaasti levinnyt tarina koulukiusaamisen takia itsemurhan tehneestä 15-vuotiaasta tytöstä.

■ Julkisuuden lähtökohtana olivat kirjailija Minttu Vettenterän blogi, ”Enkeli-Elisalle” omistettu muistosivusto ja Facebook-sivut sekä tytön vanhempien tuotamiksi väitetyt blogikirjoitukset.

■ Tapaus synnytti laajan koulukiusaamista ja sen ehkäisemistä koskevan keskustelun. Koulukiusaamista vastustava yhdistys perustettiin.

■ Julkisuus sai uuden käänteen Helsingin Sanomien kyseenalaistettua koko

”Enkeli-Elisan” olemassaolon. Eri kirjoittajien blogitekstit osoitetaan yhden henkilön tuotoksiksi. Myöskään Enkeli-Elisan väitettynä kuolinpäivänä ei ollut kuollut samanikäisiä tyttöjä.

■ Asiasta virinneessä poliisikuulustelussa Vettenterä totesi, että taustalla on oikeita ihmisiä ja tapahtumia, vaikka Elisan vanhemmat eivät olleetkaan todellisia henkilöitä. Asiassa ei syyllistytty petokseen.

■ Tapaus synnytti keskustelua kuvitteellisten ja todenmukaisten asioiden kertomisen vapaudesta. Mediaa kritisoitiin lävperäisestä lähdekritiikistä ja sille muistutettiin velvoitteesta tarkistaa totena kertomiensa tietojen paikkansapitävyys.

uuteen toimintaympäristöön rynnineet joukkoviestimet eivät vielä selvästikään tunnista verkossa toimimisen pelisääntöjä.

Enkelin-Elisan saaman julkisuuden yhteydessä voidaan puhua lumipallo-efektistä, jota ei olisi syntynyt, jos joukkoviestimet olisivat ottaneet asiasta nousseeseen keskusteluun heti alkuvaiheessa analyttisen ja lähdekriittisen otteen. Jos tapauksen oikea laita olisi tiedetty heti alussa, media olisi välttynyt vastakkainasettelulta blogikirjoituksia puolustelevien lukijoiden kanssa. Paikkansapitämättömien tietojen leviämiseen oli paljon vaikeampi saada otetta vyöryn jo käynnistyttyä.

Virheet lähteiden käytössä

Moni seikka vaikuttaa journalismissa hyödynnettävien lähteiden luotettavuuteen. Haastateltavista arvioinnin kohteena voivat olla esimerkiksi henkilön asema, tietämys, asiantuntemus ja suhde kerrottaviin asioihin. Olennaista on tarkastella, kertooko hän omista havainnoistaan ja kokemuksistaan vai toisen käden tietoja ja onko hän asianomainen vai ulkopuolinen. Vaikutusta on myös kertojan motiivilla ja omilla intresseillä. Kyse voi olla pelkän tiedon levittämisestä, medianäkyvyyden tavoittelusta, kostosta jutun kohteelle tai ongelmien korjaamispyrkimyksestä julkisuuden avulla. Henkilölähde voi myös valehdella, muistaa väärin tai kuvitella tietävänsä kertomistaan asioista. (Kuutti 2001, 134–135)

Faktat jäivät tarkistamatta, koska Enkeli-Elisan tapaus kosketti toimittajia.

Enkeli-Elisan tapauksessa media tyytyi käyttämään lähteenään vain Minttu Vettenterää, joka puhui myös tytön vanhempien puolesta. Kriittikittömän siteerauskäytännön vuoksi Vettenterän kertomat tiedot ja henkilökohtaiset näkemykset muutuivat perusteettomiksi faktoiksi. Virheellisiä käsityksiä ei poistanut se, että lähteeltä saatu tieto sijoitettiin sitaatteihin. Kerrottujen tietojen ongelmallisuus paljastuikin vasta blogikirjoitusten yksityiskohtaisessa tarkastelussa. Kaikki eri kirjoittajien kirjoittamiksi väitetyt blogitekstit toistivat samoja lauserakenteita, sanoja ja kirjoitusvirheitä. (Nikkanen & Silverberg 2012).

Tekstien kattavuudella ja käyttötarkoituksella on merkitystä verkkokirjoitusten ja muiden tallenteiden luotettavuudelle. Arvioinnissa on otettava huomioon myös

tekstien laatimistilanne sekä laatijan asiantuntemus ja sidokset sisältöön. Aineistot voivat olla sisällöltään puutteellisia, eikä asioista välttämättä kirjoiteta niiden oikeilla nimillä. Esimerkiksi viranomaiset voivat kuvata asioita vain byrokratian sisäisesti ymmärtämällä ilmaisuilla, ja käsitellyn kohteeksi on voitu ottaa vain tiettyjä ennalta määriteltyjä asioita (Kuutti 2001, 96–98). Erityisesti verkkotiedosta käyttäjän on tärkeää pystyä arvioimaan, missä määrin tieto on jalostettua ja mitkä tahot ovat voineet arvioida sisältöjen laatua ja uskottavuutta. Lisäksi on tärkeää tunnistaa, onko sisällön tuottajalla esimerkiksi vakiintunut asema, viranomaistyyppinen tiedotusvelvollisuus tai vaihtoehtoisia, esimerkiksi painettuja julkaisukanavia. (Anttila 2003).

Oman ongelmansa aiheuttaa se, että sinällään paikkansapitävät faktat voivat synnyttää käsiteltävästä asiasta virheellisen käsityksen, jos tietoja ei kytketä riittävästi oikeaan asiayhteyteen tai asioille ei anneta tätä kautta perspektiiviä. Journalismissa ei välttämättä riitä, että todenmukaiseen esitykseen pyritään pelkästään tuomalla esiin vastakkaisia näkemyksiä kiistanalaisessa asiassa. Virheitä voi synnyttää myös se, että toimittajat ryhtyvät luonnehtimaan tai tulkitsemaan selvittämiään asioita ja niiden merkityksiä. Parempi vaihtoehto voisi olla asioiden kertominen pelkästään faktoina. Näin merkitysten arviointi jäisi yleisölle itselleen, ja sille itselleen annettaisiin mahdollisuus synnyttää asioista oma mielikuva. Käytännön toimitustyössä journalismin eettiset pelisäännöt ovat varsin väljät. Ne edellyttävät pelkästään, että totena kerrottavat tiedot pitävät paikkansa. Tietojen ei esimerkiksi tarvitse olla olenaisia, eikä käsiteltävästä asiasta tarvitse kertoa monipuolisesti. Tietojen ei tarvitse olla myöskään tyhjentäviä, vaan julkaistusta jutusta puuttuvia palasia voidaan täydentää sitä mukaa, kuin asiasta saadaan lisää täydentävää tietoa. (JO 8, 10, 12, 13).

” Kun muualta napattua tietoa ei ehditä tarkistaa, se kirjoitetaan hätäisesti uudelleen ja julkaistaan sokkona. Ongelmalta ei pelastuta, vaikka tiedon alkuperäinen julkaisija mainittaisiinkin.

Deadlinestä onlineksi

Omilla perinteisillä vahvuusalueillaan ja toimintarytmillään toimivat lehdet, radio ja televisio ovat siirtyneet verkkoon nopeasti. Keskinäisen uutiskilpailun takia siirtyminen ei ole ollut mediataloille kuitenkaan vapaaehtoista. Se on edellyttänyt lisäresurssien lisäksi monenlaista teknistä opettelua ja totuttelua reaaliaikaiseen toimintarytmiin. Tämä ei ole ollut kivutonta.

Median tavoite kertoa kaikesta ensimmäiseksi korostuu erityisesti verkkojournalismin pesiytyneessä kiireessä perinteisen deadlinen muututtua verkossa onlineksi. Nopeutta korostavat verkkokäytännöt ovat vain kasvattaneet median luotettavuusongelmia. Kun takarajaa julkaisemiselle ei enää ole, se on aina heti. Toisten tuottamien tietojen kritiikitön siteeraaminen aiheuttaa omat ongelmansa. Kun muualta napattua tietoa ei ehditä tarkistaa, se kirjoitetaan hätäisesti uudelleen ja julkaistaan

sokkona. Ongelmalta ei pelastuta, vaikka tiedon alkuperäinen julkaisija mainittaisiinkin. Keskittymätön lukija arvioi lukemansa luotettavuutta etenkin ensisijaisen lähteen, ei alkuperäisen lähteen, perusteella (Kang ym. 2011). Lainatessaan avoimestikin kilpailijaansa toimitus luovuttaa mahdolliselle uutisankalle oman arvovaltansa.

Julkisen sanan neuvoston puheenjohtaja Risto Uimonen onkin pitänyt nopeusvoittoja houkuttelevaa internetiä vaarallisena toimittajille. Enkeli-Elisan tarinaan oli pakko tarttua, koska se oli sydäntäsärkevä ja ajan-kohtaisuudessaan tärkeä. Tarttuvat luottivat siihen, että toinen toimitus oli tehnyt työnsä huolellisesti.¹

Oma ongelma syntyy virheellisten tietojen korjaamisesta. Kun niiden leviämistä ei käytännössä pystytä estämään, myös tietojen oikaiseminen jälkikäteen on osoittautunut hankalaksi.

Sähköisen jalanjälkensä takia sekä virheet että niitä koskevat korjaukset säilyvät verkossa, eikä niille synny välttämättä selkeää kytkentää toisiinsa.

Journalistin ohjeissa ongelmaan on pyritty saamaan ratkaisu vaatimuksella korjata olennainen virhe aina myös tiedotusvälineen verkkosivuilla (JO 20). Jotta virhe ei jatkaisi elämäänsä korjattunakaan, Julkisen sanan neuvosto on edellyttänyt, että alkuperäisen verkkojutun lukijalle on kerrottava korjauksesta linkittämällä virheellinen juttu ja oikaisu toisiinsa. Virheellisen jutun poistaminen verkosta ei luonnollisestikaan riitä asian hoitamiseksi. (JSN 2011.) Toimitusten verkkoarkistojä koskevassa periaatepäätöksessään Julkisen sanan neuvosto puolestaan katsoi, että arkistot ovat osa historiaa, eikä niihin pidä puuttua sähköisen jalanjäljen häivyttämiseksi. Erittäin harvinaisissa poikkeustapauksissa muutos voi kuitenkin sisältyä journalistisen päätösvallan piiriin, jos arkistotiedosta voidaan katsoa aiheutuvan kohtuuttomia seuraamuksia varsinkin nuorille henkilöille. Ratkaisut eivät saa olla sattumanvaraisia, ja lukijoiden on saatava tieto tehdyistä muutoksista. (JSN 2009.)

” Sähköisen jalanjälkensä takia sekä virheet että niitä koskevat korjaukset säilyvät verkossa, eikä niille synny välttämättä selkeää kytkentää toisiinsa.

Ratkaisuvaihtoehtoja ongelmaan

Verkkotiedon arvioimista on tutkittu laajasti, mutta johtopäätökset vaihtelevat. On esitetty muun muassa erilaisia tarkistuslistoja, joita noudattamalla sisällön luotettavuudesta voitaisiin saada riittävä kuva. Esimerkiksi John Fritch ja Robert Cromwell (2001) ohjeistavat tutkailemaan erikseen verkkoaineiston muutoseikkoja, kirjoittajaa, kirjoittajan edustamaa organisaatiota ja lähteen yhteyksiä muihin toimijoihin. Tarkistuslista on rekursiivinen ja se aloitetaan alusta jokaisen tarkistuksessa löydetyn yksittäisen tiedon kohdalla. Jokainen tarkistuskierron tarkentaa luotettavuusarviota, kunnes lähde voidaan joko hylätä tai riittävän varmasti todeta luotettavaksi.

Lähes poikkeuksetta arviointia koskevat ehdotelmat ovat olleet monimutkaisia, vaivalloisia ja tämän takia epäkäytännöllisiä. Toimitustyössä ratkaisuksi on tarjottu

esimerkiksi ohjetta tarkistaa verkkotiedot aina kahdesta tavanomaisesta lähteestä (Pavlik 2001) tai verkkolähteisiin erikoistuneiden tarkistajien palkkaamista (Garrison 2000). Tarkistamiseen on mahdollista saada apua myös toimitusten ulkopuolelta.²

Myös Suomessa yksittäiset mediatilat voivat halutessaan kehittää tarkistus- ja avoimuuskäytäntöjään. Tietojen ennakkotarkistaminen kuitenkin hidastaisi journalistisia toimintoja ja saattaisi vesittää skuppeja. Myös muun median siteeraaminen vähenisi, jos tietojen julkaisemisen perustaksi ei enää riittäisi oletamus kilpailijan ammattitaidosta. Tämä kaikki vaatisi uusien resurssien sijoittamista journalistiseen

” Toimittajien omien hälytyskellojen pitäisi soida viimeistään silloin, kun he eivät saa riittävästi kaipaamaansa tietoa, eikä tietojen puuttumiselle löydy järkeenkäypää selitystä.

tuotantoon – tai ehkä pikemminkin niiden palauttamista sinne. Loppujen lopuksi vastuu kerrottavien tietojen paikkansapitävyydestä on kuitenkin yksittäisillä toimituksilla ja toimittajilla. Esimerkiksi tarkistusveloitteiden lainsäädännöllinen kiristäminen tai tarkistamista koskevien alan sisäisten eettisten ohjeiden tiukentaminen voisivat herkästi aiheuttaa ongelmia sananvapauden käyttämiselle.

Heikki Kuutti totesi niin sanottua valelotovoittaja-tapausta³ käsitelleessä lehtihaastattelussa, että toimitusten tekemillä virheillä saattaa lopulta olla

myönteisiä seurauksia, jos niistä opitaan ja toimitukset suhtautuvat vastedes aiempaa kriittisemmin siihen, mitä julkaisevat totena (kaleva.fi 8.10.2010). Toimittajien omien hälytyskellojen pitäisi soida viimeistään silloin, kun he eivät saa riittävästi kaipaamaansa tietoa, eikä tietojen puuttumiselle löydy järkeenkäypää selitystä. Toisaalta jos toimitus ei yrityksistä huolimatta onnistu varmistamaan jutun todenmukaisuutta, Julkisen sanan neuvoston puheenjohtajan Risto Uimosen ohjeistus siitä,⁴ että epävarmojen tietojen yhteydessä kerrottaisiin, ettei niiden paikkansapitävyydestä ole täyttä varmuutta, voisi olla toimiva ratkaisu. Hyvä vaihtoehto voisi olla myös varmennettujen ja epävarmoiksi jäävien tietojen erotteleminen toisistaan ja sen kertominen itse jutussa, mitä tietoa käsiteltävästä asiasta on jäänyt selvittämättä ja mistä syystä. Tämä antaisi lukijoille entistä todenmukaisemman kuvan tilanteesta ja voisi ruokkia laajemmin mediakentän kiinnostusta selvittää julkisuudessa puutteellisesti kerrottuja asioita.

Julkaistavien tietojen tarkistamisessa olisi mahdollisuus hyödyntää myös tutkivan journalismin perinteisiä tarkistusmekanismeja. Vaikka tiedonhankinta ja jutun kirjoittaminen ovat tutkivassa journalismissa yleensä yksittäisten tutkivien toimittajien vastuulla, mielletään journalistinen prosessi kokonaisuutena yhteiseksi toiminnaksi. Yhdysvaltalaisissa sanomalehdissä on yleinen käytäntö, että esimiehet ja kollegat riskitulkustelevat juttuaan työstävää toimittajaa tietojen hankkimisesta ja sisällyttämisestä juttuun. Toisaalta vaikka tietojen paikkansapitävyydestä edellytetään juttujen tekijöiltä erityisen monipuolista näyttöä, tiedonhankinnan vaihtoehtoja ongelmatilanteissa ratkotaan yhdessä. (Kuutti 2002)

Ratkaisu luotettavuusongelmaan saattaisi löytyä myös toimituksen ulkopuolelta. Joukkoistamiseen pohjautuva blogipaljastus Helsingin Sanomien avustajan tekemästä ”valehaastattelusta”⁵ osoitti, että internetin verkkoyhteisöt seuraavat tarkasti perinteisen median toimintoja ja tarvittaessa myös puuttuvat niihin (hs.fi 23.10.2012). Median luotettavuuden pystyy tällaisissa tilanteissa helpolla, mutta ikävällä tavalla kyseenalaistamaan vain yhden lukijan, katsojan tai kuulijan internetissä julkistama havainto virheellisestä tiedosta. Journalismi kadottaa kuitenkin herkästi olemassaolonsa oikeutuksen, jos sen julkaisemia tietoja kohtaan tunnettu luottamus jätetään aktiivisten verkonkäyttäjien varaan.

FT Heikki Kuutti työskentelee tutkijatohtorina Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitoksella

HuK Ville Manninen valmistee verkkojournalismia käsittelevää pro gradu -tutkielmaansa Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitoksella

Viitteet

- 1 Risto Uimonen: ”Enkeli-Elisa on varoitus”. Blogikirjoitus 21.8.2012. Saatavilla: <http://www.jsn.fi/blog/enkeli-elisa-on-varoitus/> (luettu 16.12.2012)
- 2 Yhdysvalloissa erityisesti poliitikkojen esittämien väitteiden todenmukaisuuden tarkistamisesta huolehtivat useat voittoa tuottamattomat ”totuuskien tarkastusorganisaatiot” ja toimijat, kuten Annenberg Public Policy Centerin Fact Check -projekti, Tampa Bays Times -lehden PolitiFact ja Regret the Error -blogin kirjoittaja Craig Silverman. Joukkoviestimistä faktojen tarkistajia ovat rekrytoineet esimerkiksi Washington Post, New Yorker ja New Republic. Kaikille verkon käyttäjille avoin tarkistussivusto www.wecheck.org toimii editoinnissa ja julkaisemisessa vastaavalla tavalla kuin Wikipedia.
- 3 Iltalehti julkaisi lokakuussa 2010 ”useiden taustaselvitysten, vahvistusten ja luotettaviksi arvioimiansa vihjeiden jälkeen” haastattelun 30-vuotiaasta kaikkien aikojen suurimman jättipotin voittajasta. Tämä kertoi anonyymisti voittorivinsä laatimisesta ja suunnitelmistaan voittorahojen käyttämisestä. Jutun julkaisemisen jälkeen haastatellun voittajanroolia kuitenkin ryhdyttiin epäilemään. Ilta-Sanomien omien selvitysten perusteella voittaja ei ollut 30-vuotias. Aamulehti ihmetteli sitä, että haastateltu oli kertonut tallettaneensa lottositteen kirjan väliin, vaikka voittorivi oli veikkattu netistä, jolloin tosittaa ei synny. Hufvudstadsbladetin mukaan lottovoittaja olisi ollut 19-vuotias rakennusalan työntekijä. Uusien tarkistustensa jälkeen Iltalehti joutuikin pahoittelemaan lukijoille välittämäänsä virheellistä tietoa.
- 4 Uimonen 21.8.2012.
- 5 Helsingin Sanomien Työelämä-sivun jutussa käsiteltiin vainoharhaisuuden aiheuttamaa hyljeksintää työpaikalla ja siteerattiin vainoharhaisten työtovereita muunnelluilla henkilöillä ”Anna”, ”Timo” ja Sanna”. Kouluttaja Katleena Korteso ihmetteli omassa verkkoblogissaan haastateltujen epäsuomalaista puhetapaa. Hän otti kuvakaappauksen jutusta ja pyysi bloginsa lukijoita selvittämään jutun mahdollista alkuperää. Pian paljastuikin, että juttua varten ei ollut haastateltu ketään, vaan jutussa mainittujen henkilöiden kokemukset oli kaivettu englanninkielisiltä verkkosivuilta.

Medialähteet

- hs.fi 23.10.2012. ”HS pyytää anteeksi Työelämä-sivun harhaanjohtavaa kirjoitusta”. Saatavilla: <http://www.hs.fi/kotimaa/HS+pyyt%C3%A4%C3%A4+anteeksi+Ty%C3%B6el%C3%A4m%C3%A4-sivun+harhaanjohtavaa+kirjoitusta/a1305609176772> (luettu 15.11.2012)
- JO (2011). Journalistin ohjeet. Saatavilla: http://www.jsn.fi/journalistin_ohjeet/ (luettu 12.11.2012)
- JSN (2011). Julkisen sanan neuvoston ratkaisu 4598/SL/11. Saatavilla: <http://www.jsn.fi/sisalto/4598-sl-11-2/?search=4598%2fSL%2f11> (luettu 12.1.2013)
- JSN (2009). Julkisen sanan neuvoston periaatepäätös verkkoarkistoista 4069/SL/09. Saatavilla: <http://www.jsn.fi/periaatepaatokset/periaatepaatos-verkkoarkistoista/> (luettu 12.1.2013)
- kaleva.fi 8.10.2010. Henrik Ahola: ”Tutkija: Huijatkaa vain mediaa”. Saatavilla: <http://www.kaleva.fi/uutiset/kotimaa/tutkija-huijatkaa-vaan-mediaa/184373/> (luettu 5.1.2013)
- Nikkanen, Hanna & Silverberg, Anu: ”Uskomaton murhenäytelmä”. Helsingin Sanomat Kuukausiliite 7/2012.

Kirjallisuus

- Anttila, Jaakko (2003). *Lähdekriittisyys tiedonhankinnassa – miten vältät WWW:n sudenkuopat*. Saatavilla: <http://koti.welho.com/janttil4/Lahdekritiikki.html> (luettu 13.12.2012)
- Fritch, J.W. & Cromwell, R.L. (2001). Evaluating Internet resources: identity, affiliation, and cognitive authority in a networked world. *Journal of the American Society for Information Science & Technology* 52:6, 499–507.
- Garrison, B. 2000. Journalists’ perceptions of online information-gathering problems. *Journalism & Mass Communication Quarterly* 77:3, 500–514.
- Heikkilä, Heikki; Ahva, Laura; Siljamäki, Jaana; Valtonen, Sanna (2012). *Kelluva kiinnostavuus*. Tampere: Vastapaino
- Kang, H.& Bae, K.& Zhang S. & Sundar, S. S. (2011). Source cues in online news: is the proximate source more powerful than distal sources?. *Journalism & Mass Communication Quarterly* 88:3, 719–736.
- Kuutti, Heikki (2001). *Tutkittu juttu. Johdatus tutkivaan journalismiin*. Jyväskylä: Atena.
- Kuutti, Heikki (2002). *Tutkivan journalismin gurut*. Jyväskylä: Media Doc Oy.
- Pavlik, J. V. (2001). *Journalism and new media*. New York: Columbia University Press.